

Késő avar kori emberábrázolások

A Gamás-Jazvinai arcok veretek

Ricza Réka

ELTE-BTK

2025. január

Témavezető: VidaTivadar

Tartalom

I.	Bevezetés	3
II.	Gamás-jazvinai arcok veretek	4
1.	A lelőhelyről	4
•	Előkerülés körülményei	4
•	Történeti áttekintés	5
•	Természeti adottságok	5
2.	Sír leírás	6
III.	Kora avar arcábrázolások	7
IV.	Késő avar büszk ábrázolások	10
V.	Késő emberábrázolások állatokkal	11
VI.	A szemből ábrázolt késő avar arcábrázolások katalógusa	13
VII.	Avar kori arcok csörgők	14
VIII.	Avar pénzverés	16
IX.	Nagyszentmiklósi kincs	17
3.	A Gamás-jazvinai övről	21
4.	Az arcok veretek	22
X.	Összefoglalás	24
XI.	Térképek	26
XII.	Felhasznált irodalom	28

I. Bevezetés

Dolgozatomban a késő avar kori arcábrázolásoknak, azt a típusát elemzem amelyik szemből ábrázolja az emberi arcot és nem része egész alakos ábrázolásnak. Bemutatom a kora avar kori figurális díszítőstílust, amelyben megjelennek az arcábrázolások annak a gyökereit, az ezt ért hatásokat. Továbbá bemutatom a késő avar emberábrázolások profilból ábrázolt típusait, amelyek az állat-küzdelmi jelenetekben előfordultak, hogy a lehető legteljesebb képet tudjam adni a korszakról, amelybe a vizsgált frontális arcábrázolásokat értelmezem.

Dolgozatom célja hogy a Gamás-Jazvinai temetőre és az innen előkerült arc ábrázolásokos veretre felhívjam a kutatás figyelmét, illetve hogy elsőként ismertessem e leleteket. Továbbá analógiákat keresve ehhez a verethez észrevettem hogy a frontális arcábrázolások, amelyek nem egész alakosak viszonylag kutatatlanok, így igyekszem ezt a hiányt lehetőségeim szerint pótolni.

Vizsgálom a felgyűjtött veretek és a Gamás-Jazvinai arcos veretek ikonográfiai kapcsolatait, külön kiemelve a Nagyszentmiklósi kincs edényei és a kincs díszítőkörének egyes motívumaival kimutatható összefüggéseket.

A dolgozatomban alkalmazott módszerem olyan összehasonlító elemzés amelynek során a felgyűjtött arcábrázolásokat ismetetem majd az egyes darabok közötti hasonlóságokat elemezve próbálok csoportokat, stílusköröket meghatározni.

II. A Gamás- jazvinai arcos veretek

1. A lelőhelyről

Előkerülés körülményei

A 26638. sz. Gamás-Jazvina elnevezésű lelőhely az R67 gyorsút építése során került feltárássra 2018-ban. 2018. májusában Gamás- Jazvinapusztán a tervezet lehajtó és körforgalom miatt közmű áthelyezéseket végeztek mely során egy villanyoszlop árkában előkerült egy 14 év körüli avar férfi sírja.¹ Ekkor a területről több fotó készült melyeken már kirajzolódott pár sír folyt. Ez év októberében került sor a terület humuszosítására, ami során a tervezett út nyomvonalán 101 sír rajzolódott ki.² Ez a szakasz egy nyugat-kelet és egy észak-dél irányú sávot nyitott a temetőben. Az útépítéssel nem érintett, épülettel nem fedett szomszédos telken egyértelműen folytatódott a temető, így annak tulajdonosától engedélyt kérve kiterjesztették a humuszosítást a területre. Ezen a telken további 24 sír került elő. Minden jel arra utal hogy a temető az épületekkel sűrűn fedett telkeken folytatódik tovább, feltételezések szerint 24 sír sorból állhatott és 600-800 sírt számlálhatott.³

A 2018.évi feltárást megelőzően 2015.-ben Németh Péter Gergely végzett a területen előzetes régészeti megfigyeléseket, de ezek során nem találta jelét a temetőnek. A helyiek elmondása szerint az 1960-as évek során az építkezéseknél találtak csontokat, de ennek adattári anyagát nem találtam. Egy kihajló peremű avar kerámia feltételezett lelőhelye Jazvinapuszta de sem a gyűjtés évéről, helyéről vagy a gyűjtőről nincs adat csak annyi, hogy ehhez a területhez köthető, tekintettel arra, hogy a 124 feltárt sírból mindössze egyetlen csupor került elő, nem tartom valószínűnek, hogy az említett edény Jazvinapusztáról származik.

Gamás környék 2018.-ban további három lelőhely került elő, mint Gamás-Vadépusztai mező 1, ezen a lelőhelyen a neolitikus vonaldíszes kultúra leletein túl, a bronzkori urnamezős és somogyvár-vinkovci kultúra leletei is. Gamás-Vadépusztai mező 2. lelőhelyen középkori birtok központot tártak fel. Gamás-Jazvinától északkeletre lelőhelyről pedig kelta és római kori anyag került elő.⁴

¹ Szakfelügyeletinapló 2018.

² Molnár 2020. 222.

³ Molnár 2020. 222.

⁴ Molnár 2020.183-232

Rövid történelmi áttekintés

Gamás település első említését 1083-1095-ből, Szent László oklevelében Fel-Gamás néven találjuk, majd a XIII. századig pannonhalmi apátság birtoka.⁵ 1261.-ben királyi udvarnokok birtokaként említik majd az 1331-es tizedjegyzékben bukkan fel ismét. A XV. században a somogyvári formulás könyvben is szerepel. ⁶1479-ben már több család birtokolja illetve ebben az időben megjeleni egy korábban nem ismert megnevezési formája is, Töltösgamás. 1715-ben 9 család lakja és a kincstár birtokát képezi, de 1720-ban a teljes település lakossága átköltözött Tolna vármegyébe. 1726-ban Nagygamás és Kisgamás báró Maithényi György birtokába került még Gamás a tóti Lengyel családhoz.⁷⁸ Ekkor a Lengyel család birtoka a teljes Nagyberekre, Fonyódra, Badacsony partmenti részeire, terjedt ki. Ennek a terjedelmes birtok a legdélibb határa volt Gamás illetve Kisbabapuszta.⁹ Ezt az időszakot követően, a településen több nagy birtokos családnak voltak földjei, ilyenek például az Inkey, a Jankovich vagy a Zichy családok.

A település eddig nem említett része Vérgamás, a terület a török hódoltság alatt egy csatának volt a helyszíne a helyi legendák szerint ezt alá támasztani látszik a környéken előkerült török érmék.

Az 1900-as évek elején a település az összes vonzásába tartozó területtel együtt,- ilyen például Vadépuszta , Jazvinapuszta, Kisbabapuszta- egy településként a Lengyeltóti járáshoz tartoztak. Innen az 1940-es évek közepén először Tabhoz majd Fonyódhoz csatolták. Lengyeltóti járás feljegyzései még említik Jazvinapusztát mint Gamás részét, a Fonyódi iratokban viszont már nem kerül megemlítésre.

Természeti adottságok

Gamás természetes határát északon a Vörös-hegy, nyugatról a Malom-patak, keletről a Tetves-patak határolja. Nagyobb földrajzi egységet tekintve a Dél-Dunántúlhoz tartozik azon belül Külső-Somogyhoz, amin belül Nyugat-Külső-Somogyhoz. Mint a szomszédos Belső-Somogyi területet, a Nagyberekek is mutatja a terület, gazdag vizekben. Külső-Somogy Északi határ a Balaton, északkeleten Mezőfölddel ér össze, déli irányban a Kapos elválasztja a Zselictől,

⁵ Magyar 1985.

⁶ Magyar 1985

⁷ Magyarország történeti helységnévtára

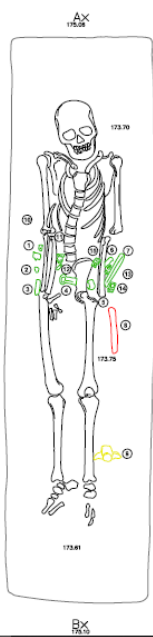
⁸ Tóth 2000.

⁹ Magyar 1985.

nyugati határa pedig a Belső-somogyi hordalék kúpok.¹⁰ Területe közel 2700 négyzetkilóméter, fiatal dombság, ami a harmadidőszak végén illetve a negyedidőszakban alakult ki. Nyugati részein a Sió felől betörő víz folyamok aszimmetrikus völgyeket alakítottak ki.

Növényföldrajzi tagozódás szerint a Nyugat-balkáni (illír) flóratartományhoz tartozik a terület, ezen belül is a Kaposense flórajárásba. Főleg löszös kultúrterület, alföldi vonásokkal.¹¹ A lösz helyenként vöröses agyag rétegekkel keveredett.¹² Növénytakaróját tekintve a terület, Cseres-tölgyesekkel, gyertyános-tölgyesekkel helyenként ártéri mocsarakkal és liget erdőkkel borított. Éghajlata szubmediterránnak tekinthető, erős földközi-tengeri hatással és kettős évi csapadék maximummal. Ezeknek megfelelően vegetációja kifejezetten mediterrán-szubmediterrán jellegű.¹³

2. Sír leírás

ATF2 feltáró út területén az 53. sír északi szomszédja. Kelet felé a kisajátítási határból kilógott, így külön engedéllyel bonthattunk rá. Foltja, rajzolódott, betöltése egységes, sárgás barna. Alakja téglalap, patkája nincs. A sírgödör fejnél és lábnál enyhén lemélyített. A sír szélessége 62, hosszúsága 236 centiméter, fejnél 148, közepén 132, lábnál 146 centiméter mély. DNy-ÉK tájolású. A sírgödörben felnőtt férfi váza feküdt. Ép, jó megtartású, háton fekvő. A koponya kissé jobb oldalra billent, a vállak enyhén felfelé álltak, a gerinc jobbra erősen ívelődött, ez halotti lepelre utal. A bal medencelapát függőleges helyzetben volt. A karok szorosan a test mellett, az alkarok a medence mellé szorítva a kézfejek a combcsontokon.¹⁴ A jobb alkar külső oldalán, fejtől a láb irányába sorakozott egy díszítetlen csuklós veret, két darab pityke, a jobb csuklónál bronz kis szíjvég, a medencelapátok között ovális karikájú csat. A bal alkar és a medence között széles, bronz, lemezbújtató, az alkar külső oldalán kis szíjvég, szintén itt nagy szíjvég a láb irányában. A medencelapát és a jobbalkar között bronz

pityke, a medence alatt egy csuklós veret és egy hólyagos díszű bronzlemez töredék. Kissé távolabb két arc mintás csukló veret, ezek csukló része áttört. A arcos veretek mellett elő került

¹⁰ Szilárd 1962.

¹¹ Kárpáti-Terpó 1971.

¹² Szilárd 1962.

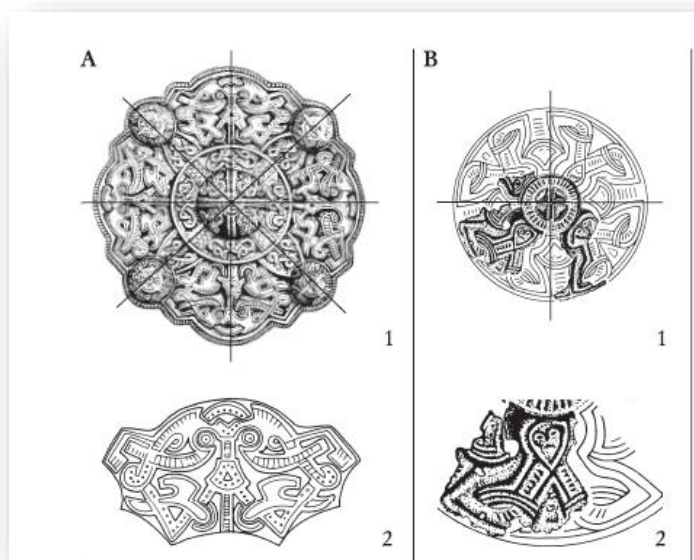
¹³ Kárpáti-Terpó 1971.

¹⁴ Ásatási dokumentáció

két griff ábrázolásos csuklós veret. Az övön kívül még egy nagyméretű állatsontot - szarvas marha vagy ló csigolyája - és egy vas kést helyeztek a sírba.¹⁵

III. Kora avar arcábrázolások

A kora avar emberábrázolásokat két rövid példán keresztül szeretném bemutatni, hogy lássuk, a késő avar kor ábrázolásaival miben különböznek illetve milyen hatások érik a díszítőművészetüket. A választott két példám az igen impozáns Kölked-Feket kapu B 119. sírjának korongfibulája illetve az erre több szempontból hasonlító Csákberény 283. sír fibulája.

Heinrich-Tamáská 2006.

Kölked- Fekete kapu B 119. sír fibulája: Nielló díszítésű, arany, korong fibula. Átmérője 8,6 cm, súlya 206,2 gramm. A bal alkarnál került elő, valószínűleg a mellkas, váll területéről mozdult el.¹⁶Díszítésén kereszt alakú felosztás és körök figyelhetők meg, középpontjában egy félgömb, szélein négy kisebb

félgömb helyezkedik el kereszt alakban. A félgömb között a II. állatstílusú fonatmintás, maszkokkal díszített lemez található. A maszk és az állatok közös elemekkel rendelkeznek. Ez a maszk két állat között minta gyakori a Merowing kultúrkörben. A maszk szája pajzs alakú motívum, ami megfigyelhető a langobard és avar kori tárgyakon, illetve a gepida leleteken is, ez kapcsolatot mutat a gepida és kora avar ötvösség között. ¹⁷Ez a fibula a Merowing kör magas színvonalú darabjai közé sorolható, ezekre jellemző a kereszt alakú felosztás is.¹⁸ A 6. századi Kárpát-medence egyik kiemelkedő ötvös munkája, amit a sírban talált Maurikiosz Tiberiosz

¹⁵ Ásatási dokumentáció

¹⁶ Kiss 2001. 270-271.

¹⁷ Vida 2018. 64.

¹⁸ Heinrich-Tamáská 2006. 515-517.

érme a 7. század első felére keltez. Méretei alapján is kiemelkedik a Merowing korongfibulák között. Feltehetően a Kárpát-medencében készült, olyan ötvös által, aki ismerte a mediterrán, Merowing és skandináv díszítőelemeket is.¹⁹

Csákberény 283. sír korongfibulája az elhunyt szegycsontján, viseleti helyzetben került elő. Peremén ólomkeret, közepén rozetta korongban emberábrázolás, II. állatstílusban. Hát lapján textil nyoma²⁰ Közepén rovátkolással díszített szélű kerek mezőben kereszt. A középmedalionban és a perem között emberi arcokból és állat figurákból álló minta.²¹

A fenti példák bemutatják, hogy a kora avar kori emberábrázolásokra a nyugati Merowing kultúrkör milyen nagy hatással volt. Itt szeretnék kitérni a mind két példán megfigyelt maszk két állat közötti minta rövid kifejtésére, ami további kapcsolatokat mutat majd.

A két állat közötti maszk vagy arc az egyik leggyakoribb minta a népvándorláskorban. Ez az apotropikus kép késő római gyökerekkel bír és általuk került északi germán közegbe. Az így ábrázolt állatok kísérőként fogják közre az istenséget ami védelmet nyújt az ábrázolást viselőknél.²²

A Kárpát-medencében is ismert ez a képtoposz a hunkort követő germán ornamentikában. A hun kori hasonló ábrázolásokat nem sorolhatjuk ide mert nem tekinthetőek kompozíciónak. A legkorábbi ilyen kompozíció a Kárpát-medencében a veszlényi felhold alakú lószerszámcsüngő díszítése. Az egyik oldalán az arcot négylábú, nyitott szájú állatok veszik körbe, a másik oldal arcát vagy maszkját két ragadozó madár foglalja keretbe. A Szolnok-Szanda-i négyszögletes fejű fibula fejlemezén két állat között egy geometrizált maszk látható. A szentendrei langobard temető 34. sírjának kardszíjveretén karmos állat lábak között emberfejekből álló minta látható. Ebben az esetben az állatlábak már nem fő elemek, a hangsúly az emberiarcokon van. Ezek szakállas, bajuszos alakok, hosszú hajjal. Továbbá van egy keresztalakú „töltelékelem” az ábrázolásnak ami kapcsán felmerült a minta szinkretisztikus jellege.²³

Brigit Arrhenius²⁴ elemzett több ember és állatábrázolást, melyek alapján igazolni látszik azt az elméletét, miszerint a 6.-7. századi állat és emberábrázolások között több esetben fordulnak

¹⁹ Vida 2018. 63.

²⁰ László 2017. 65.

²¹ Vida 2018.

²² Nagy 2002. 162.

²³ Nagy 2002.160-163

²⁴ Arrhenius 1986. 129-151

elő keresztény jelképek, Krisztus arcok illetve egész alakos Krisztusábrázolások, amiket kísérnek állatfigurák.²⁵

Az avar kori fogazott állatornamentika korai szakaszában már megjelenek az arc és állatalak ábrázolások kompozíciói például a Jankovich gyűjtemény arany kardszíjcsatjának lemezén is egy ilyet láthatunk. De hasonló ábrázolás figyelhető meg a kunbábonyi kagán övcsat lemezén is, itt két állat között egy szempár látható. Madárfejek által közrefogott, bajuszos, szakállas arcok fordulnak elő kisebb bronzcsatokon a bizánci perem területeken is.²⁶

A Dunántúl jellegzetessége a korszakban a préselt övgarnitúrák arcábrázolásokkal. Ilyen a Keszthely-fenekpusztai I. sír ezüst, szíjvége is. Az ezen a verete látható állat figurák nem hangsúlyosak, az I. germán állatstílus mintáira hasonlítanak, de belső díszítésük mediterrán eredetű ornametika. A keszthelyi típusba tartozó övveretek arc és állat alakokkal díszített darabjai helyi készítmények, amikben a mediterrán művészet, szinkretisztikus darabjai hatottak az avar ornametikára. Ebbe a csoportba tartozik a vértescsáti, Szekszárd-bogyiszlói, a Csákberény-orondpusztai, a Budakalász-duna-parti emberfejes illetve kettős pajzs alakú, címeralakú veretek és az oroszlányi veretek is.²⁷

Mint láthatjuk, ha lecsupasztjuk, és nagyon leegyszerűsítjük a dolgot akkor a kora avar ember ábrázolások mintakincse késő antik, kora bizánci eredetű, amit a bizánci solidusok ábrázolásai közvetítettek. Természetesen ez a dolog nem ennyire egyszerű, de az biztos, hogy késő ókori gyökerei vannak ennek a mintának is, ami germán hatásokkal bővült majd a Meroving kultúrkörön keresztül jutott avar, langobárd területre illetve a díszítőművészetbe, így kapcsolat feltételezhető az avar és gepida ötvösség között is.

²⁵ Nagy 2002.162.

²⁶ Nagy 2002. 163.

²⁷ Nagy 2002.

IV. Késő avar büszt ábrázolások

Szenthe 2022. nyomán

A késő avarkori emberábrázolások között egy jól elkülöníthető csoport a büsztöt ábrázoló veretek csoportja. Ezeken a kidolgozottabb vagy egyszerűsítettebb császár portrék láthatók babérkoszorúval, császárfibulával. Késő antik császárábrázolások ihlették de bizánci mintára kerülnek megvalósításra. Vannak részletesebb kidolgozású darabok is ilyen például a lánycsóki és a sajópetri szíjvégek. A méret és a kidolgozás

nem áll egyenes arányosságban egymással. A korong alakú veretek elterjedtebbek a pajzs alakúak ritkábbak, de egyedi formák is vannak. Az ikonográfiai hiányosságok és formai variabilitás arra utalhat, hogy az avarok tudatosan alakították vagy alakíttatták át a bizánci minták alapján készült tárgyakat.

Komárom-Hajógyár 128. sír: Téglalap alakú csattestű, ovális karikájú, emberábrázolós, poncolt háttérű, aranyozott, csat, három szegeccsel. Hossza 6,2 cm.²⁸ Profilból ábrázolt férfi alak, mellkép. Nem túl kidolgozott az arc, kissé szögletes fej, kicsi hegyes orr. Tógát visel, fején babérkoszorú. Szinte a másolata került elő Brogyánban szórvány leltként.²⁹ Hasonló csatok kerültek elő a Szeged- Fehértó A temető 319. sírjából,³⁰Szentes- Kaján 347. sírből³¹, Szebény 100. sírjából³² és Leobersdorf 69. sírjából.³³ Ilyen mellkép ábrázolások előfordulnak kerek vereteken is, Győr-Téglavető 188. sír³⁴, Dunacsúny 21. sír³⁵, Nemesvölgy 77. sír.³⁶ Egyértelmű az erős késő antik és bizánci hatás. Feltételezhető, hogy ajándékként kapták. A császári ajándékokon rendszeresen ábrázoltatta magát a császár ami által az ajándékot és ez által a

²⁸ Trugly 2008. 48.

²⁹ Vladár 1978. 277-279.

³⁰ Madaras 1995. 46.

³¹ Madaras 1991. 49.

³² Garam 1975. 80.

³³ Daim 1987.40.

³⁴ Fettich 1943. XX.

³⁵ Sőtér 1898. 131-132.

³⁶ Sőtér 1886. 326.

császárt viselők elfogadják a császár főségét. „Az összkép kétségtelenül a késő antik mintára kialakult császárportrék emlékeztet, de a bizánci minta alapján.”³⁷

V. Késő avar emberábrázolások állatokkal

A késő avar emberábrázolások egy szintén könnyen behatárolható csoportjába tartoznak, azok a kompozíciók amelyek valamilyen állatküzdelmi jelenetet tartalmaznak. Ezek közé tartoznak az antik előképű cirkuszi és mitológiai jelenetek (például Héraklész ábrázolások). Kidolgozásuk a büsztöt ábrázoló csoporthoz hasonlóan eltérő lehet, de minden esetről elmondható hogy leegyszerűsítettek, kissé stilizáltak az alakok.

Szenthe 2022. nyomán

Hortobágy-Árkus 30. sír kis szíjvég: U alakú, aranyozott, rögzítőfüles, rézötvözetből öntött, kis szíjvég. Két darab került elő a sírból, egy a jobb medence lapát közeléből, egy a jobb tompornál. A hátlapjukat vékony bronzlemez zárja le, ez az egyik darabon hiányos. Két rögzítőfül szembeforduló sörényes állat. Díszítése áttört ember, oroszlán páros. a térdelő, redőzött ruhájú, ember felfelé néz, közben a hátába harap a sörényes oroszlán.³⁸

Hortobágy-Árkus 30. sír nagyszíjvég: Rézötvözetből öntött, két lapos, rögzítőfüles, aranyozott nagyszíjvég. Hossza 10,6 cm, szélessége 2,9 cm. Áttört díszítése kétszer ismétlődő ember-oroszlán páros. A kis szíjvéghez hasonlóan, itt is egy térdelő, redőzött ruhájú, felfelé néző emberalak fölött, a hátába harap egy sörényes oroszlán.³⁹ A kompozíció által üresen hagyott területen szőlőinda fut végig. A rögzítőfülek szembeforduló ragadozófejek. A szíjvég a bal combcsont proximális végénél, részben a csont alatt került elő.⁴⁰

³⁷ Fancsalszky 2007. 104-105.

³⁸ Szenthe-Gáll 2022. 66.

³⁹ Szenthe-Gáll 2022.66-67.

⁴⁰ Szenthe –Gáll 2022. 66.

A kis szíjvég palmettáinak graviális kivitele és geometrikus jellege ritka a késő avar korban. Analógiái a Szőreg B-temető 19. sírjából és a Bába-furkópusztai szórvány együttesből ismert.⁴¹ A furkópusztai darab faun alakja ugyan abból az antik jellegű ikonográfiai közegből származik mint az ember és oroszlán küzdelmi jelentet. Hasonló oroszlán jelenet látható a nagysurányi szíjvégen, a mosonszentjános 210. sír szíjvégén illetve a Halimba-Belátó domb 60. sír, valamint a Szebény I 290. sír szíjvégén és csattestén.

Az oroszlános jelenetek kapcsán felmerült, hogy amint a cirkuszi jelenteken is Héraklész is feltűnik rajtuk, amint legyőzi az oroszlánt. Ez az ábrázolás viszonylag gyakori és egyértelmű antik gyökerű. Az oroszlán jelenetekén túl előfordul még a bika és ember küzdelme ilyen veret ismert Alcsútról. Ismert olyan is amelyen a gyermek Héraklész megfolytja a kígyót, ilyen a Pancsova-i veretek illetve a bőség szarut tartó ember Prágából.⁴²

Felmerülhet a kérdés, hogy ezek az erősen antik gyökerű jelenetek, hogy kerülhetnek késő avar övekre, egyértelműen bizánci közvetítéssel. De antik mitológiai jelenteket a keresztény Bizáncban miért ábrázolnak? Ekkor még ismertek ezek a mitológiai történetek, illetve alakok, de már a szórakoztató irodalom szereplőivé váltak és csak esztétikai értékkel bírtak. Az a további kérdés, hogy az avarok készítették, maguk készítették vagy ajándékba kapták-e ezeket a vereteket. Ha vissza gondolunk a kora avar ábrázolásokra, láthatjuk, hogy a korszakban szintén népszerűek voltak a mitológiai jelenetek, főleg nemesfém veretek, ebből kiindulva előfordulhat, hogy a késő avar korszakban a régi „dicső” korszak darabjait kezdték másolni vagy újra hordani visszaulva az ősökre akik bizánci műhelyekben készült, finom kidolgozású darabokat viseltek. Másik eshetőség lehet, hogy egyszerűen ezeknek a mintáknak a divatja reneszánszát élte a késő avar korban.

A fentiekben megpróbáltam röviden ismertetni a késő avar kor azon emberábrázolásait amelyek nem szemből, hanem profilból ábrázoltak és vagy egész alakosak. Annak oka hogy, miért nem fogok ezek részletesebb ismertetésébe az-, hogy nem analógiái a dolgozatom kiindulópontját képező gamási vereteknek illetve kutatótabbak mint a késő avar frontális ábrázolások. De fontosnak tartottam legalább ilyen röviden bemutatni, azért hogy a korszak díszítőművészetének viszonylag komplex képében tudjam elhelyezni a frontális ábrázolásokat.

⁴¹ Tóth 2016.

⁴² Szenthe 2022 14.

VI. A szemből ábrázolt késő avar arcábrázolások katalógusa

Zsitvató 10. sír: Gazdag mellékletű, lovas temetkezés, kantár díszai között került elő két emberábrázolós darab. Az egyik három fejből áll, aranyozott, préselt lemez, kissé ovális fejek, szemből ábrázolva, lapos orral, keskeny szemekkel, hajjal. A másik hat fejből áll amik körben helyezkednek el, középen keresztbe futó pálcák, arcok itt is kissé oválisak, szemből ábrázoltak, lapos, egyenes orral. Feltételezhetően Dunántúli eredetűek, késő avar korra datálhatók.⁴³

Budinský-Kricka 1956.

Budakalász 81. sír: Bronz övbűjtató. Hátsó részén derékszögben hajlított. Ónozott öntött bronz, ónozása erősen kopott. A bűjtató rész hossza 3,8 cm, szélessége 2,4 cm. Az előlapjának hossza 3,2 cm, szélessége 2,1 cm. A lemez a bűjtatóra 2-2 bronz szegeccsel van rögzítve. Díszítése griffen lovagló alak, aki szembe néz, koronát visel, kezei felemelt helyzetben.⁴⁴

Csengőd 4. sír: Feldúlt sírból került elő, aranyozott bronz veret. Szemből ábrázolt, lapos orrú, széles járomcsontú, elálló fülű, szakállas arc. Fején gyöngysor szegélyes csúcsos sapka. Az arc a fő kompozíció, egyéb díszítés nélkül, egyszerű keretben.⁴⁵ Hasonló a Minusszinszk-i lószerszám dísz, aminek a csüngő részén, az alsó szárnyszerű keretben látható egy arc.⁴⁶ Különbség a két veret között az hogy a tabati (Minusziszk) lószerszámveret arca bajuszos, még a csengődi bajusztalan, csak szakállas. Fejdísz az egyszerűsített változatának tűnik a Peroz és III. Artaxerxes szaszanida királyok pénzein illetve késő szaszanida tálakon például II. Khusrau ezüst tálján láthatóknak.⁴⁷ További hasonló mintájú kistárgy a Biskupija-i préselő minta arca, ami szintén szemből ábrázolt és egyszerű gyöngysor szegélyezi.⁴⁸ Szintén analógia lehet még a gnezdovói kurgán csüngője hasonló, ritkás szakállával illetve ennek a hasomása a sevasztopoli csüngő⁴⁹, a Kavzakoieben és a Mali Terek mellett⁵⁰ előkerült veretek, a trifonovai

⁴³ Vojtech Budinský-Kricka 1956. 58-59.

⁴⁴ Pásztor-Vida 2024. 40-43.

⁴⁵ Lengyel-Kovrig 1946.346-347.

⁴⁶ Fettich XIX.t.14.

⁴⁷ Sarre 1925. 107.kép

⁴⁸ Karaman 1930. 136.

⁴⁹ Arne, T. J. 1914. 152-153.

⁵⁰ Tallgren, A. M. 1917. IX.t.18. X. t.12.

és lateni arcabrázolások.⁵¹ Ezek között fejlődés figyelhető meg, ennek a folyamatnak kiindulópontja lehet a gapuscinoi fejek és végpontja a tabati csüngő.⁵²

Hajdúdorog „A” sír: Aranyozott, ezüst övcsat. A csat lemez hossza 6,7 cm, restaurált szélessége 3,6 cm a csatkeret szélessége 3,9 cm. A csatkeret öntött, domborított szélű, rajta indadísz, főtengelyében mélyedést alakítottak ki a csattövis számára. Tövis szintén öntött, kissé ívelt. A csattest visszahajlított lemez, amit négy szegeccsel rögzítettek, főtengelyén kivágás a tövis számára, hosszoldalán és végén töredékes. Díszítése a csatkeret felé néző, nyitott szemű, hosszú, lapos, egyenes orrú, bajuszos, szakállas, zárt ajkú férfi arc. Az arc stílusa nyugodt, méltóság teljes, bal oldali részén keretben fogazásos díszítés. A lemez hátoldala díszítetlen és kopott.⁵³ Ez a csat datálását tekintve kilóg ebből a csoportból mert a kora avar korhoz köthető, de ikonográfiai sajátosságai miatt fontos megemlíteni.

VII. Avar kori arcos csörgők

Az avar arcos csörgők a késő avar korra datálhatók és minden esetben kerek, anyaguk vas vagy bronz. A díszítetlen csörgők általában női és gyermek sírokban kerülnek elő, még az arcos példányok legtöbb esetben gyermek sírokból, de előfordulnak női, férfi sírokban és lószerszám díszek között is. Az elő került darabok fele kifejezetten gazdag, késő avar lovas, veretes lószerszám, övgarnitúrák sírokból származnak, általában a településterületek északi részének temetőiből.⁵⁴ Formai jegyeikről elmondható hogy, hasonlóak, lapított gömb alakúak, függesztő fülük általában négyzetes, ritka a kerek függesztő.

Rácz 2012. nyomán

A dunacsúni és Szentés-berekháti példányok áttörtek, de vannak vésett-domborított darabok is, illetve van hogy a kettő variációját alkalmazzák, ezekben az esetekben a száját jelölik az áttöréssel. Vannak szakállas és bajuszos, csak bajuszos, valamint arcszörzet nélküli

⁵¹ Salmony, A. IX. 330.

⁵² Collection Khanenko, II. XXVII. t. 441. 33. o.

⁵³ Kralovászky 1992. 135-136.

⁵⁴ Rácz 2012. 426.

példányok.⁵⁵ A keszthelyi, pitvarosi, ordasi csörgők esetében az arcot külön keretbe foglalták. Egyes darabok hasonlósága olyan mértékű ami alapján arra következtethetünk, hogy azonos műhelyben készültek, ezek egymáshoz közeli lelőhelyekről is származnak. Ilyen a Komárom-hajógyári, Kassa-zsebesi és a Váradi utcai csörgők. Ezeken a szemöldökívet és a szakáll felső vonalát gyöngysor keretezi. Az érsekújvári és zsitvatói csörgők homlokán körbefutó vájat, enyhén csúcsos kiképzése sapkára utal.⁵⁶

Felhasználásukat tekintve több elmélet is van a kutatásban. Van aki szerint ezek a „zenei életről tanúskodó tárgyak”⁵⁷ más elképzelés szerint a sámánizmus szertartásaihoz köthető eszközök.⁵⁸ Más kutatók szerint ezek mágikus, óvó-védő amulettek ezért kerülnek elő gyermek és női sírokban olyan nagy számban. Ugyancsak a gyermek sírokban gyakori előfordulások miatt tekintik egyes kutatók gyermekjátéknak őket.⁵⁹ Az amulett felhasználásra mind a népvándorláskorból, mind a kora keresztény időszakból rendelkezünk írott forrásokkal, ezek szerint gyermekek kezére kötöttek csörgőket, harangocskákat rontás ellen.⁶⁰ A lószerszámhoz tartozó arcos csörgők esetében felmerült egy további értelmezési lehetőség, ez a hun kori arcos veretek köréhez nyúlik vissza, amik esetében felmerült hogy, az ellenségek levágott fejét szimbolizálják a lószerszám vereteken. A nagyszentmiklósi kincs „győztes fejedeleme” medalionján is láthatjuk ahogy nyergéhez egy fej van kötözve, ez alapján nem zárható ki, hogy az arc ábrázolásos csörgők a lószerszámzaton a legyőzött ellenségek szimbólumai. Ehhez az elmélethez hozzá tehet még az hogy, a gazdag, lovas, férfi temetkezésekben több esetben is előkerültek ilyen csörgők.

Komárom- Hajógyár 107. sír: Négy darab, szakállas, férfi arcot ábrázoló, füles, bronzcsörgő, h.: 3,5 cm.⁶¹ Aljuk kereszt alakban bevágott. Hasonlítanak a Nagyszentmiklósi kincs 2. számú korsó, „győztes fejedeleme” arcára. Szemük olyan mint a fejedeleme jellegzetes mandula szerű szemei,⁶² mind a két esetben frontális az ábrázolás és rendezett a szakálluk.

Ezek a csörgők a témánk szempontjából azért fontosak, mert mind szemből ábrázolt, megfigyelhetők rajtuk az Éry Kinga által megállapított mongolid jellegű jegyek. Mandula alakú szemük van, lapos orruk, ha van arc szőrzetük, akkor az rendezett, egyenes szállakkal ábrázolt,

⁵⁵ Rác 2012.428.

⁵⁶ Rácz 2012. 428-429.

⁵⁷ Kürti-Lőrinczy 1991. 19.

⁵⁸ Kürti-Lőrinczy 1991.21-22.

⁵⁹ Nagy 2008. 192.

⁶⁰ Rác 2012. 430.

⁶¹ Trugly 2008. 39.

⁶² Trugly 2008. 135.

járom csonti részüknél íveltek, ezzel kiemelik azt. Mindeközben teljesen késő avar korra datálhatók, de nem mutatnak antik gyökereket és nem hasonlítanak más eddig bemutatott ábrázolás típusra, eltekintve a Nagyszentmiklósi kincstől.

VIII. Avar pénzverés

A 670-es években kezdtek érmeket verni az avarok. Bár numizmatikai szempontok alapján nem tekinthetjük pénzverésnek a dolgot, mert alig hét-nyolc érmét ismerünk és ezek között három biztosan verőtő azonos.⁶³ Ez azért jelent problémát mert, arra utal hogy nem vertek folyamatosan nagyobb mennyiségű pénzt, hiszen a nagy sorozatok verése során a verőtő cserére szorul így nem fordul elő ilyen kis számú érmében ilyen nagy számú verőtő azonosság.

Azért foglalkozom ezekkel az érmeikkel mert feltételezem, hogy az avar elit saját hatalmát jelenítette meg szimbolikusan ezeken az érmeiken. Az avar kaganátus központi területén a Duna-Tisza-közén illetve az Alföld középső területein kerültek elő, tehát feltételezhető, hogy központi uralkodói kísérlet lehetett a pénzverésre. Ezen felül fontos kapcsolatokat, hatásokat mutatnak, hiszen az éremkép, az elrendezés az bizánci érmeiken alapszik de az hogy ezüst pénzt vertek inkább nyugat-európai szokás, ami megint csak arra mutat rá, hogy milyen sok hatásból és impulzusból táplálkozik az avar ötvösség. De a legfontosabb dolog ami miatt említést kell tennünk ezekről az érmeiről, az a frontálisan ábrázolt arcok. Kerek, szakállas-bajuszos férfi arcokat látunk ezeken az érmeiken, amelyeknek az orra lapos, egyenes, járomcsontja egy –egy háromszög mintával ki van hangsúlyozva. A szakáll és a bajusz rendezett, az ajkuk zártak, az arc hirtelen ér véget a szemöldök vonalában, vagy annak táján. Ezek a jegyek szinte mind megfigyelhetők a Nagyszentmiklósi kincs ábrázolásain, a csengődi vereten, a zsitvatői fejeken részben, a gamási veretpáron egészen. Ezekről az érmeiről feltételezhetjük hogy az elit önmagát kívánta bizánci császár mintájára megjeleníteni a pénzén. E toposzoknak megfelelően ábrázolták magukat, vagy olyan mester készítette ezeket az érmeket aki ugyan azzal a mongolid jellegű arc

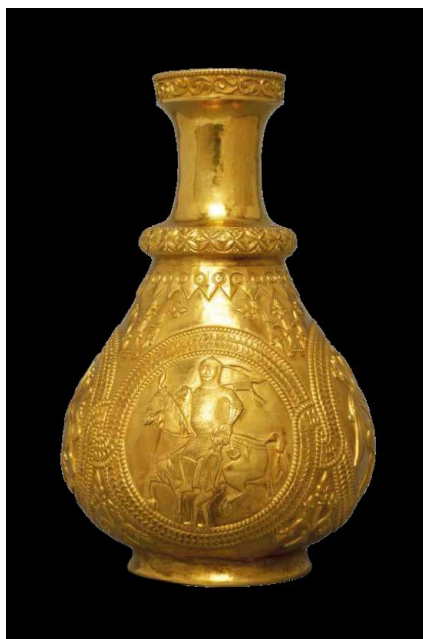

Szenthe 2023. nyomán

⁶³ Szenthe 2023. 25.

ábrázolási mintával dolgozott mint az előbb említett lelőhelyek veretei esetében illetve a Nagyszentmiklósi kincs esetében.

IX. Nagyszentmiklósi kincs

Az avar kori emberábrázolások leglátványosabb változatai a Nagyszentmiklósi kincs edényein figyelhetők meg, ezen belül is a 2. számú korsón a legérdekesebb, illetve a 7. számú. Az ezeken látható arcokkal kapcsolatban Bálint Csanád több alkalommal is végeztetett antropológiai vizsgálatokat, így első alkalommal sikerült százalékokban megadni, az egyes etnikumok jegyeit az egyes figuráknak. Később a könnyebb feldolgozást elősegítendő Éry Kinga végzett újabb elemzést ezeken a mintákon, ennek eredményeként sikerült csoportokat meghatározni amelyekbe az egyes darabok bele illettek.⁶⁴ Az általa meghatározott egyik csoport a mongolid jellegű arcok csoportja amiknek a jellemzői a

Szenzthe 2023.
szemből való ábrázolás, ennek okaként a mongolid jegyeket mutató orr laposságát tekintik ami ezáltal nem mutat profilból jól. További jellemzői ennek a csoportnak a jellegzetes, hangsúlyos járomcsont, a szem formája ami a mandulára emlékeztet és a bajusz és vagy szakáll. A bajusz illetve a szakál nem minden esetben jelenik meg, a csoport jellegzetessége az az, hogy amennyiben van szakál és vagy bajusz akkor az rendezett, hangsúlyos, szabályosságot mutat. A legjobb példa erre az Éry Kinga által mongolid jellegű arcra a 2.számú korsón látható „Győztes fejedelem” fejedelme illetve az ugyanezen a korsón látható „Égi vadászat” griffének az emberi jellegű arca. Mind a két esetben láthatjuk, hogy szemből ábrázoltak az arcok, hangsúlyos, lapos, egyenes orruk van, szemeik a kifelé elkeskenyedő mandulára emlékeztetnek, a járomcsonti része az arcoknak látványos, szembetűnő. Mindkét esetben a van bajusz és szakál is, ezeken az arcokon lehet a legjobban bemutatni hogy milyen a meghatározás szerinti mongolid jellegű archoz tartozó arcszörzet, hangsúlyos a bajusz, szálai egyenesek ezzel is mutatva a rendezettséget, a szakál ehhez hasonló, szintén egyenes szálakkal enyhe „V” alakot formál.

⁶⁴ Bálint 2004.

Több esetben visszatérő motívum ami megfigyelhető a 2. számú korsón, az arc valamilyen egyszerű keretezése, ilyen a fejedelem páncélja illetve sisakja, a griff szörzete és fejdísz. Ez a keretezés megfigyelhető a Gamás-jazvinai arcok vereteken is egy egyszerű minta formájában ami szintén a Nagyszentmiklósi kincs díszítésének körébe tartozik. Ugyan ebbe a körbe tartoznak az öv más díszítőelemei is. Az arcok felső határának tekinthetjük a hirtelen szinte a szemöldök vonalánál kezdődő sisakot, fejdísz, mind a két esetben megfigyelhető, hogy középső részükön egy háromszögforma látható, illetve három kör vagy három homorú részt figyelhetünk meg rajtuk. Ez a három kör illetve bemélyített rész azért érdekes mert a Gamás-Jazvinai vereteken szintén megfigyelhető három áttörés és a szegély enyhe csúcsosodása.

Bálint Csanád kereste a Nagyszentmiklósi kincs ember ábrázolásainak is analógiát az úgynevezett „keleti ezüstökön”, a szaszanida illetve keleti eredetű fémedényeke. Mint megállapította a Nagyszentmiklósi kincs kapcsolatai nem ezek között a fémedények között keresendők.⁶⁵ De Éry Kinga meghatározás a mongolid jellegű arcokról ezeken az edényeken is alkalmazható, és az általa ezeken a tálakon mongolid jellegűnek azonosított arcon szintén megfigyelhetjük az erőteljes járomcsontot, a lapos, egyenes orrot és ami külön érdekesség hogy a fején egy koronára emlékeztető fejdísz van ami három íves részre van osztva.

Mivel az általam kiemelt veretek és ábrázolások a Nagyszentmiklósi kincs művészeti körébe tartoznak formakincsüket tekintve, így fontosnak tartom hogy bemutassam a Nagyszentmiklósi kincs edényeinek díszítőművészetét.

A díszítés szempontjából a Nagyszentmiklósi kincs edényei három csoportba sorolhatjuk, 1.- ezek a díszítetlen darabok, a 2. csoport besorolása nehézkes, mert korban pont a két csoport közé sorolható és roppant változatos, a 3. csoportba a pálcika indával díszített edények tartoznak.⁶⁶

Az első csoport a legkorábbra datálható, díszítetlen, sima felületű edények csoportja. Ide tartozik a két sima talpas kehely, két pohárka és az ivókürt. Számos analógiája ismert a hetedik századi avar leletanyagban, kedvelt lehetett az a tárgytypus a sztyeppe kultúrákban. Vannak ilyen tárgyak a hun kori szilágysomlyói kincsben illetve a belső-ázsiai sztyeppén is. De ebben a csoportba sorolható a kunbábonyi és a bócsai sírok edényei is.⁶⁷

⁶⁵ Bálint 2004.

⁶⁶ Szenthe 2023.66.

⁶⁷ Szenthe 2023. 67.

A második csoport tárgyai a díszítetlen, sima csoport és a pálcikaindás csoport közé keltezhetők, a késő avar kor első felére.⁶⁸ Ide tartoznak az 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7. számú korszok, a 8, 9, 10. számú tálkák.⁶⁹ Jelen dolgozatom szempontjából a legérdekesebbek a 2. számú és a 7. számú korszok. A két edényben közös elem a nagyméretű, összetett jeleneteket ábrázoló medalionok kialakítása. A 2. számú korszón négy darab ilyen medalion látható míg a 7. számú edényen kettő.⁷⁰ Ezek a sztyeppe kultúrákban szokatlan módon azt a hatást keltik mintha egy történetet szeretnének velük elmesélni. Ennek az eljárásnak a görög és római fémedényeken viszont számos példája van, mondhatni általános, tipikus az antik toreutikában. A 7. számú edény esetében ez az antik előkép, illetve antik hatás nagyon erőteljes. Megmutatkozik ez a medaliont körbe vevő növényi ornamentikában, az állat minták esetében, illetve forma jegyek alapján a jelenetek rajzolatában is. A korszón látható „égbe ragadás” jelene az antik mitológiában arra a jelenetre hasonlít, amikor Zeusz sas képében ragadja el Ganümedészt.⁷¹ A tavirózsák és daruk, vízparti idill szintén antik minta. Ezek a minták és forma világ a bizánci művészet közvetítésével került az avar területekre, a készítő biztosan több bizánci előképre támaszkodott. Perm-vidékről ismert olyan lapított testű korszó amelyen vízi szörnyön lovagol Néreida tengeri nimfa. Ez, bizánci műhelyben készült a 7. században és a nagyszentmiklósi 7. számú korszóval azonos formáját tekintve és ugyancsak mitológiai jelenet ábrázol.⁷² A 7. számú korszó esetében tehát, erős antik előképek és a bizánci hatás mutatható ki. Mindezekkel szemben a 2. számú korszó, sokkal inkább egy avar mítosz képeit mutatja. Ez jelen esetben azért különösen fontos, mert ahogy a fentiekben próbáltam bemutatni, ugyan csak pár példával, hogy az arcokban vannak olyan állandó jegyek, amik arra utalnak, hogy van egy ábrázolási toposz a mongolid jellegű arcokról. Ezt a 2. számú korszó arcainak vizsgálatából feltételezhetjük és rávetíthetjük a korszakból ismert további frontális arcábrázolásokra. Ennek fényében a saját mitológiai jelenetek ábrázoltatása vagy ábrázolása, szerintem különösen izgalmas kérdéseket vet fel, a korszó összes medalionjának összehasonlításával. A korszó minden eleme megtervezett és nem köthető külső forráshoz, mindezekből, arra következtethetünk, hogy a Kárpát-medencében készült. A medalionok pikkelyes szalagja, a köztes teret kitöltő palmetták, a száron áthajoló levelű inda szár, a vadászó lobogóhajú ifjú akantusz horgokkal mind, mediterrán eredetű. Mindezen díszítőelemek együttes jelenléte a késő avar állatstílushoz köthető. Ez a stílus, jellemző a korszakban, főleg az övvereteken, griffek és állatküzdelmi

⁶⁸ Szenthe 2023.71.

⁶⁹ Szenthe 2023.76.

⁷⁰ Szenthe 2023. 82.

⁷¹ Szenthe 2023.83.

⁷² Szenthe 2023. 84.

jelenetek, amelyeken az alakok stilizáltak, zömöknek és robusztusnak tűnnek, csak a fontos részleteiken van hangsúly. A 2. számú korsó alakjai is ilyenek így a „győztes hős” medalionon valóságként ábrázolják a lószerszámát, a páncélt és zászlót valamint az alak embertani jegyeit.⁷³ Ez a korábban ismertetett rasszjegyeken alapuló csoportosítás miatt kiemelten fontos a jelen témában, hiszen ezen felosztás alapján tudom besorolni a gamási arcok veretpárt is.

Az „égberagadás” medaliont másolja a 7. számú korsó, amely a késő avar kor állatstílusának legkorábbi csoportjába tartozik. Valóságként növényábrázolásai, motívumai késő római illetve kora bizánci naturalista stílus hatásait mutatják.⁷⁴ A 7.-8. századi Kárpát-medence a bizánci művészetten keresztül erőteljes antik hatásokat kapott, ami az avar kori tárgyakon figyelhető meg. Ez látható a késő avar övdíszeken amelyek antik mitológiai jeleneteket, illetve bizánci császár alakokat, portrékat ábrázolnak.⁷⁵ Jellemző rájuk, hogy részletgazdagok, még a gyengébb kivitelezésű bronztárgyak is, amelyeket számos esetben rosszul másolnak vagy félreértenek.⁷⁶

A második formai csoportot azért volt szükségeszerű a többihez képest ilyen aránytalanul részletesen ismertetni, mert több a dolgozatomban tárgyalt tárgy köthető ehhez a csoporthoz illetve a két részletezett korsó mintakincséhez.

Mindezek után a harmadik csoport példányai a legkésőbbiek és a pálcásindás tárgyak csoportjaként jellemezhetők. Ide tartozik a -19. számú edény és a feltételezhetően ugyanabból -a műhelyből származó 21. számú edény, továbbá a „beszürkálós díszítése” alapján a 19. edénnyel rokonítható 14, 15, 16, és 20. számú edények, valamint az állatfejek alapján a 13. és 4. számú edények is.⁷⁷

⁷³ Szenthe 2023. 84.

⁷⁴ Szenthe 2023.90.

⁷⁵ Szenthe 2023. 96.

⁷⁶ Szenthe 2023. 93.

⁷⁷ Bálint 2004. 562.

3. A Gamás-jazvinai övről

Ez a temető legkevesebb eleméből álló garnitúrája, mindössze 14 elemből, amik viszonylag viseleti helyzetből kerültek elő. Minden elemének anyaga öntött bronz.

A csat áttört, pálcikás indadíszítésű, csatkarikája enyhén ovális, a csattüske számára a közép vonalán egy peremes részt alakítottak ki, a csattesthez illesztését pedig kivágták. A karika analógiája a Kiskőrös- Pohibaj-Mackó dűlő 31. sírjából előkerült csat.⁷⁸ Csattest 50 mm hosszú és 26 mm széles, karikája 40 mm átmérőjű.

Két darab egyforma kis szíjvégé van ennek a garnitúrának, ezek fordított harang alakú szíjvégék, egy rögzítővel, erőteljes, sima szegéllyel és lapos karéjos mintával, hasonló került elő a temető más sírjaiból is. Hosszúságuk 51 mm, szélességük 12 mm, vastagságuk 2 mm.

A nagyszíjvég egy impozáns méretű darab, egyszerű pikkely díszítésű, kis csúcsban végződő, áttört díszítésű felfüggesztővel. Tökéletesen egyezik a forma kincse, díszítése a Jutas avar temető 28. sírban talált nagyszíjvéggel. Továbbá mintája analógiája a Szentés-Lapistó temető 32. sírjából előkerült nagy szíjvég.⁷⁹ Hossza 132 mm a függesztő része nélkül, szélessége 26,5 mm, vastagsága 4mm. Méretével bele illik Szenthe Gergely nagy méretű veret csoportjába, ami a késő avar kor korai időszakára jellemző.⁸⁰

Nagy csüngős veret négy került elő a sírban, egymás mellett elhelyezkedve, ebből a két arc ábrázolásra később térek ki. A másik két veret griffet ábrázol. Kerek vereten áttört díszítéses, gyöngysor szegéllyel, felemelt fejű és farkú griff látható rajtuk. De érdekes a csüngő tagjuk is, nem egy egyszerű palmetta mintás tag, hanem három-három fésű szerűen elhelyezett madár

⁷⁸ Szenthe 2016/ 366.

⁷⁹ Erdélyi 1966. 37.kép

⁸⁰ Szenthe 2020.

fejben végződnek. Hasonló veret került elő Leithaprodersdorfban⁸¹ illetve Krumvírban.⁸² A veretek csüngőtaggal együtt 52 mm hosszúak, szélességük 30 mm és 3mm a vastagságuk.

További elemi, egy darab törött, hólyagos díszű, téglalap alakú, bronz veret és öt darab bronz pityke amik a temető szinte minden övgarnitúrák sírjában előfordul.

4. Az arcok veretek

Ez a veret pár tekinthető dolgozatom origójának, kutatásom motorjának. Munkám célja az volt, hogy megfelelő kontextusba tudjam helyezni ezeket a vereteket illetve hogy, analógiákat találjak hozzájuk. Próbáltam

úgy vezetni az írásom, hogy a távoli kora avar ábrázolásoktól haladva, mire ide ér az olvasó egyértelmű legyen az a pár jegy ami összeköti az eddig tárgyakat. Így ezeket a jegyeket felhasználva igyekszem most bemutatni az eddig alig vizsgált, Gamás-Jazvinai arcok vereteket.

Viseleti helyzetben került elő az előbb ismertetett 52. sírban, a griffes veretek közeléből. Anyaga szintén öntött bronz. A veretek hossza 26 mm csüngő tagjuk nélkül, csüngő tagjukkal együtt 51 mm. A veret 34 mm széles, csüngő tagja 30 mm. Három-három szegeccsel rögzítették az övre őket, ezekből kettő-kettő került elő, ebből és a veretek méretéből egy széles bőr övre következtethetünk.

Csüngő tagja a líra alakú palmettán alapuló, összetett palmettás csoportba tartozó csüngő.⁸³

Az arc a négyzetes veret, közepén egy téglalap alakú teret tölt ki teljesen, ezt a mezőt szegélyezi egy egyszerű pálcás inda minta ami a veret közép vonalában a két szem közötti áttörés közelében enyhén csúcsosodik. Ez a Nagyszentmiklósi kincs 2. számú korszának „Győztes fejedelmének” arcát körülvevő, lánc sisakra emlékeztető mintához hasonló, illetve a csúcsos fejfedőjéhez. A csüngődi 4. sír veretének a fején szintén egy hasonló csúcsos sapka figyelhető meg.⁸⁴ Az arc szemből ábrázolt mint a 2. számú korszak „Győztes fejedelme” és az ember arcú griffje, a csüngődi veret arca, a hajdúdorogi csat, a zsitvatői fejek, a budakalászi 81 sír övbújtatója, az avar érmék és arcok csörgők. A felsoroltakban mind közös a frontális ábrázolás,

⁸¹ Fancsalszky 2007/214.

⁸² Fancsalszky 2007./213.

⁸³ Szenthe 2020.

⁸⁴ Lengyel-Kovrig 1946, 346-347.

amivel a korszakban nem ábrázoltak csak mongolid jellegű alakokat, antik gyökerű vagy bizánci mintákkal ez nem fordul elő.

Szemei mandula alakúak, ilyen hangsúlyos mandula a hajdúdorogi 1.sír csatjának szeme, a zsitvatői fejek szemei, a Komárom-hajógyári 107.sír arcos csörgőinek szemei⁸⁵ és a 2. számú korsón látható szemek.⁸⁶

Járomcsontja hangsúlyos, ez a leglátványosabban az avar ezüst pénzekén van megjelenítve, ahol egy háromszög szerű plusz elem a mintának ezt a részét külön kiemeli. Szintén nagyon hangsúlyos a hajdúdorogi 1. sír csatján.

Az orra egyenes és lapos, ez a frontális ábrázolással kapcsolható össze, ugyanis egyes elméletek szerint azért ezt az ábrázolást használták a mongolid jelleg esetén mert az orruk lapos ahhoz hogy, profilból ábrázolhatók legyenek. Ha van összefüggés az orr és a szemből ábrázolás között, ha nincs, mindenesetre ilyen orr figyelhető meg a zsitvatői, a csengődi, a hajdúdorogi, budakalászi arcokon, az arcos csörgőkön a Komárom-hajógyári temetőből, az avar érméken és a 2. számú korsón.

Rendezett, egyenes szálú, kiemelt bajusza és szakállá van. Erre a leglátványosabb példa a hajdúdorogi 1. sír csatja és a nagyszentmiklósi 2. számú korsó. Számomra nagyon érdekes hogy a bizánci császár vállig érő hullámos hajjal van ábrázolva, az antik római mintákon a barbárok hosszú hajjal és szakállal, eközben egy lovas nomádként érkező, ázsiai sztyeppe népi rendezett, rövid, vágott szakállal, bajusszal van ábrázolva.

Végül az utolsó említendő elem a vereteken az a három darab áttörés ami a szemek fölött, hirtelen megszakítják az arcot, a szegély minta alatt. A hirtelen szemfölkötti arc megtörés a nagyszentmiklósi 2. számú korsón is megfigyelhető, de ami fontosabb hogy a poncolt körök is az itt megfigyelhető áttörésekhez hasonló elhelyezkedésben. Ebből arra következtethetünk hogy, a szegély kicsúcsosodása és ez három-három áttörés a 2. számú korsón is látható sisak, vagy fejdísz egyszerűsített formáját jeleníti meg.

Láthatjuk hogy nem egy gyakori veret típusról van szó, de előfordul néhány párhuzama. Erős kapcsolatokat mutat a nagyszentmiklósi kincs díszítőművészetével, ez megerősíti a késő avar korra való datálását, illetve azt hogy a helyi közösség egy prominens tagjának készült. A teljes

⁸⁵ Trugly 2008. 102.

⁸⁶ Bálint 2004.

övvel együtt vizsgálva alátámasztja azt a feltevést, hogy a temető a késő avar kor legkésőbbi szakaszában is használatban volt és ebben az időszakban került ez az öv is sírba.

X. Összefoglalás

Az emberábrázolások jelen vannak az avar kor minden periódusában. A kora avar kor egyik uralkodó díszítő motívuma a „maszk két állat között” Ez a motívum erős Merowing hatásokat mutat, amik antik gyökerekkel rendelkeztek és római közvetítéssel kerültek az észak-európai területekre ahonnan az I. germán állatstílus közvetítésével tért vissza délre és így a Kárpát-medencébe. A minta népszerű magyarázata, hogy az arc egy istenség akit a két állat alak kísér, ezek az alakok sokszor geometrikus jegyeik és stilizált ábrázolásuk miatt nehezen kivehetők. Korong fibulákon gyakran fordulnak elő ezek a minták, remek példa rá a Kölked-Fekete kapu B temető niellos korong fibulája.

A késő avar korban az antik témák reneszánszukat élték. Több bizánci császár ábrázolásokon alapuló, helyben átvett és átformált büszkös ábrázolások veretét, szíjvég és csat ismert az időszakból. Ezeknek is van antik kapcsolat hiszen a császár ábrázolás eredete nyugat-római de ezeken a darabokon már a kora bizánci hagyományok szerint ábrázolják az alakokat. Ezek az alakok profilból ábrázoltak. A korszak népszerű antik eredetű mintakincsét képezték a különböző mitológiai és cirkuszi jelenetek. Ezeknek a részletei nincsenek finoman kidolgozva. Madarakat ritkán ábrázolnak, inkább oroszlánokat és egyéb ragadozókkal vagy bikákkal küzdő emberek látható rajtuk. Szintén bizánci közvetítéssel jutnak el ezek a jelenetek avar területekre, ebben az az érdekes hogy időszakát tekintve egybe vágnak a bizánci kereszténység képrombolásos időszakával. Ezek a jelenetek mégis fent maradnak, ennek oka az lehet hogy még aktívan köztudatban vannak ezek a mitológiai jelenetek, de már nem társítanak hozzájuk vallási, vagy egyéb mögöttes tartalmat.

A késő avar frontális arcábrázolások egy egészen sajátos, az előbbiektől elkülönülő csoportot alkot. Ezekről feltételezhető hogy helyi mesterek készítették őket de felhasználták a mongolid jellegű arc ábrázolásának „nemzetközileg” ismert toposzát. Ennek a csoportnak a példányainál tekinthetjük úgy hogy az avarság megjeleníti saját magát. Ezekre a tárgyakra nem jellemzők a nemesfémek, általában öntött bronzok esetleg aranyozva voltak. A csoport érdekes elemei az arcos csörgők amelyek felhasználása nagyon változatos lehet, feltehetően regionálisan és nem szerint is eltérően kell őket értelmezni. Az avar imitatív éremverés kísérlete minden elemet

magában foglal, ami igazán kimeríti a mongolid jellegű ábrázolás toposzát, és a külső hatások menetének bemutatására is iskola példa. Ezen ábrázolás mód alapját a bizánci solidusok képezik.

A nagyszentmiklósi kincs edényein az ember ábrázolások legmagasabb színvonalú kivitelezését képviselik avar korban. Egyszerre jelennek meg benne a díszítetlen minták, a bonyolult nagy variabilitású avar saját mitológiát megjelenítő példányok, a mediterrán antik eredetű mitológiai jelentek, a frontális és portré ábrázolások.

Gamás-Jazvinai arcok veretek, 2018-ban kerültek elő az R67 gyorsút építését megelőző feltárásokon egy 126 objektumos késő avar temetőből. A temetőről elmondható hogy minden irányban nincsen meg a teljes kiterjedése az épületek fedése miatt, kevés mellékletűek a sírok, hét darab teljes övgarnitúrák sírja van. Nincs lovas temetkezése, sem egy csupor kivételével kerámiája sem. A leggazdagabb temetkezések között gyermek sírok is vannak. Az arcok veretek öntött bronzok, nagy méretűek. Úgy gondolom elsődleges célokat elértem a munkámmal hiszen találtam megfelelő analógiákat a verethez, azt többek között sikerült a nagyszentmiklósi kincs díszítőköréhez is kapcsolni. A továbbiakban csak remélni tudom hogy felkelthetem a kutatás érdeklődését a lelőhely iránt.

A fentiekben láthattuk az arcábrázolások technikai és formai változatait az avar korban. Megemlítendő hogy a Kárpát-medence a különböző kultúrák hatásainak és művészeinek találkozó helye és olvasztó tégelye. Megtalálhatók és keverednek itt a mediterránantik görög, római és bizánci, nyugat-európai germán, észak-európai skandináv, eurázsiai-sztyeppei és helyi elemek.

XI. Térképek

A Gamás-Jazvina avar temető összesített térképe (Meridián Kft)

Maszkos veretek elterjedési térképe a kora avar korban

(Vida 2018. nyomán)

Az emberalakos veretek/préselőminták lelőhelyei

(Rácz 2012. nyomán)

XII. Felhasznált irodalom

Arne, T. J. La Suede et L'orient, Uppsala 1914.

Arrhenius, B.: Einige christliche Paraphrase aus dem 6. Jahrhundert. In: Zum Problem der Deutung frühmittelalterlicher Bildinhalte. Akten des I. Internationalen Kolloquiums, Hrg. von H.Roth. Sigmaringen, 1986. 129-151.

Ásatási dokumentáció 2018. 26638. Gamás-Jazvina, Rippl-Rónai Múzeum Kaposvár

Bálint Csanád: A nagyszentmiklósi kincs, *Varia archaeologica Hungarica* (16a). Balassai Kiadó Budapest 2004.

Collection Khonenko, II. XXVII.

Erdélyi István: Avar művészet, Budapest, 1966.

Falko Daim: Das awarische Gräberfeld von Lendersdorf, NÖ 1-2 Studien zur Archäologie der Awaren 3. Wien 1987.

Fancsalszky Gábor: Avar öv-avar griff-avar társadalom In: *Életünk*, 1999 (37. évfolyam, 2.szám) 193-224

Fancsalszky Gábor : Állat- és emberábrázolások a késő avar kori öntött bronz övvereteken, Budapest, 2007.

Fettich Nándor :Győr története a népvándorláskorban. Győr 1943.

Fettich Nándor: A honfoglaló magyarság fémművessége Die Metallkunst der landnehmenden *Ungarn*. *Archaeologia Hungarica* (21). Magyar Történeti Múzeum, Budapest 1937.

Garam Éva: The Homokmégy-Halom cemetery. In *Avar finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar period 567-829. in Hungary* 1. Budapest 1975. 11-48.

Heinrich-Tamáská Orsolya: Tier-und Zahnschmittornamentika im awarenzeitlichen Karpatenbecken. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 9. Budapest 2005.

H. Tóth Gábor: Késő avar övkészlet Báta-Furkópusztáról. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 38. 35-44. 2016.

Karaman,Ljubo :Iz kolijevke hrvatske prošlosti : historijsko-umjetničke crte o starohrvatskim spomenicima Zagreb : Matica hrvatska, 1930.

Kiss Attila: Das awarenzeitliche Grabfeld in Kölked-Feketekapu B. Monumenta Avarorum Archaeologica 6. Budapest 2001.

Korek József: Két Szeged környéki avar temető- Zwei avarische Graberfelder aus der umgebung von Szeged. Folia Archaeologica 5. 1945. 102-122.

Kovrig Ilona: Avar kori sírlelték Csengődről Archaeologiai Értesítő III. folyam 6. kötet (1946-1948) 339-349

Kralovánszky Alán: A hajdúdorog VII. századi avar temető (előzetes ismertetése) In: Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1989-1990 Debrecen 1992. 117-139.

Kürti B.- Lőrinczy G.: „...avarnak mondták magukat...”Vezető a Móra Ferenc Múzeum régészeti kiállításában Szeged 1991.

László Gyula: A Csákberény-Orondpusztai avar kori temető Székesfehérvár 2017.

Madaras László : A Szentek-kajáni temető és néprajzi vonatkozása Debrecen, 1991a

Madaras László: The Szeged-Fehértó A and B cemeteries. Avar Corpus Füzetek 3. Debrecen-Budapest 1995. 135-183

Magyar Kálmán: Fonyód története a őskortól a középkorig In: Kanyar József: Fonyód története 1985. 25-104

Magyarország történeti helységnévtára

Molnár István: Régészeti kutatások Somogy megyében 2018-2019-ben In : Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 7. Kaposvár 2020. 222-231

Nagy A.: Ménfőcsanak-Eperföldek késő avar temetője In: Molnár A.-Nagy A.-Tomka P.(szerk) Jöttek-mentek. Langobárdok és avarok a Kisalföldön-Kiállításvezető A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok kiállítás vezetője 3. Győr 2008.

Nagy Margit: Synkretistische Elemente in der frühawarenzeitlichen Ornamentik. Zur Frage der awarenzeitlichen Variante des Motivs „Maske bzw. Menschengesicht Zwischen Zwei Tieren” In Zalai Múzeum 11. Kereszténység Pannóniában az első évezredben (Zalaegerszeg, 2002) 153-178.

Rác Zsófia: Ember alakos kistárgyak az avarokból In: Vida Tivadar (szerk.) Thesaurus Avarorum, Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére, Budapest 2012. 409-436

Restaurátori dokumentáció, (Horváth Péter, Szabó Domán) Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár

Sarre, Friedrich: Die Kunst des alten Persien, Berlin 1925: Die Kunst des alten Persien, Berlin 1925.

Salmony, A.: Eine chinesische Schmuckform in Eurasia , Eurasia Septentrionalis Antiqua

Sőtér Ágost: Mosonmegyei ásatások Archaeologiai Értesítő új folyam 6. kötet, 1886. 321-335

Sőtér Ágost: A Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet Emlékkönyve 1882-1898. Magyar-Óvár 1898.

Szakfelügyeleti napló 2018. május, szeptember. (Szabó Domán) Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár

Szalontai Csaba : A késő avar kori lilomos övveretek In: Somogyi Múzeumok Közleményei 11. Kaposvár 1995. 127-143

Szenthe Gergely: A nagyszentmiklósi kincs, Budapest 2023.

Szenthe Gergely: Növényi ornamentika a késő avar kori díszítőművészetben (Kr.u.8.század-9. század eleje) Kultúrtörténeti tanulmányok. Magyarságkutató Intézet Kiadványai, 3 Magyarságkutató Intézet, Budapest 2020.

Szenthe Gergely- Gáll Erwin: Hortobágy-Árkus kora középkori temetője. Egy elit csoport hagyatéka a 8-10. századi Észak-Tiszántúlról, Archaeologia Hungarica 52. Budapest, 2022.

Szilárd Jenő: Külső Somogy In: Földrajzi értesítő 1962. 68-74.

Tallgren, A. M. : Collection Taostine, Heisingfors. 1917.

Tóth Sándor: Csalogányok völgye Kaposvár, 2000.

Trugly Sándor: A Komárom-hajógyári avar temető és telep Budapest 2008. Martin Opitz Kiadó

Vida Tivadar : From mask to face: Changing Meaning of an Image in the Early Medieval Carpathian Basin. In: Travaux et Mémoires 27, 2023, 85-104.

Vladár Jozef: Slovanská bronzová pracka s ľudskou postavou z B. In: AVANS 1977 Nitra 1978.

Vojtech Budinsky-Kricka: Pohrebisko z Neskorej doby avarskej v Zitavskej tóni na Slovensku In: Slovenská archeológia IV-1 Bratislava 1956.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném megköszönni téma vezetőmnek, Vida Tivadarnak a türelmét és az irányítását, a terhelést amivel jobb eredményekre sarkalt. Továbbá szeretnék köszönetet mondani Molnár Istvánnak a Rippl-Rónai Múzeum régészének, a jazvinai ásatás vezetőjének, a bizalmat, amivel irányomban van és rám bízta ennek a temetőnek a feldolgozását és a türelmét a lassú haladásomhoz. Somogyi Krisztinának szintén a Rippl-Rónai Múzeum régészének köszönöm a jó munkára való sarkalását, tanácsait, Stunya Péter adattárosnak és Balla Krisztián informatikusnak a munkaidőn kívüli rendelkezésre állást és a tárgy fotózások során nyújtott segítségüket. Köszönöm a múzeum teljes csapatának a lelkiismeretes munkát és hogy lassan egy év tizede befogadtak és támogatnak céljaim elérésében.

Végül köszönöm a családomnak, környezetemnek és barátaimnak a türelmet és a biztatást, szükség volt rá.